

LINGUA E ESTILO NA OBRA DE UXÍO NOVONEYRA

Xosé Ramón Freixeiro Mato

Universidade da Coruña

1. A CONCEPCIÓN DA LINGUA EN UXÍO NOVONEYRA: LINGUA-FALA POPULAR E LINGUA-PATRIA

Para un autor nado e criado en plena serra do Courel nos anos anteriores á guerra civil de 1936, embora fose no seo dunha familia acomodada, o galego non podía ser algo estraño. Mais ben podería ter sido unha lingua instrumental en tanto permaneceu na montaña e prescindíbel fóra dela e na súa vida intelectual. Porén, para Uxío Novoneyra a lingua ocupa a centralidade do seu ser como galego e como poeta. Non é tanto que el faga uso da lingua galega como que el mesmo está dentro dela e nela permaneceu. Non é tanto que el use a lingua por ser galego como que é a lingua a que lle outorgou a condición de galego e de poeta. Na realidade, a lingua e a cultura popular, que conflúen e se identifican:

E ante todo foi a cultura popular a que realmente me entregou Galicia. Eu moitas veces nin necesito ‘saber’ nada do pasado escrito do meu pobo; o que me centra en Galicia é estar dentro da cultura popular. Nunha palabra: o estar dentro da Lingua. Non usar a Lingua senón estar dentro dela. Eso fai mesmo innecesario o coñecemento dos avatares escritos. Estar dentro dela. Quizais serei dos galegos que menos saben da historiografía de Galicia. O que procurei foi permanecer, e é porque estaba intensamente dentro. Nunca me saín do horizonte interior da Lingua (Novoneyra 2010: 44).

A lingua é por si propia un compendio do saber; sabe moitísimas cousas, mesmo sabe moito máis do que está escrito e dito porque “é capaz de dicir cousas que inda non foron formuladas” por se poderen dicir “cun xesto ou cun ton de voz”; hai, pois, outros recursos, alén da propia palabra, “para dicir cousas”; alén do dito, “o que está suposto nela” (Novoneyra 2010: 48). Isto que nos di o autor dínno-lo tamén as modernas teorías pragmático-lingüísticas: as implicaturas de Grice, a teoría da relevancia de Sperber e Wilson, ou a teoría da argumentación na lingua de Anscombe e Ducrot. Como non lembrar a obra *Le dire et le dit* deste último lingüista, publicada na súa primeira edición en francés en 1984, tamén cando o poeta do Courel afirma que “non todo está no explicitado dicir” (Novoneyra 2009: 143)? Ou a metáfora do *iceberg* tan reiterada pola lingüística textual nos últimos tempos: na superficie do texto aflora só unha pequena parte do que o texto quere dicir e o ouvinte/lector “mobilizará todos os componentes do coñecemento e estratégias cognitivas que tem ao seu alcance para ser capaz de interpretar o texto como dotado de sentido” (Koch 2005: 18). A este respecto xa hai anos Méndez Ferrín (1984: 280-281) escribiu que Novoneyra procura o esencial e a mestría dos seus

poemas “ten raíz na dialéctica entre o explícito e un inmenso silencio no que aboia o texto”, a acrescentar que só “unha parte do poema aparece lingüísticamente evidenciada”, pois a outra, vivencial, “vén apenas inducida polas sucintas palabras que se enuncian con parsimonia e con economía”.

Se a lingüística do texto nos di que os coñecementos que se mobilizan con ocasión do procesamento textual son o coñecemento lingüístico, o enciclopédico e o interaccional –ilocucional, comunicacional, metacomunicativo e superestrutural–, Uxío Novoneyra resalta o primeiro: para el na lingua está depositado moitas veces “o acervo total do coñecemento do noso pobo” e outras veces “inda só anda en xeitos, en xestos e en ritmos, en silencios, e tons e pausas do idioma”; isto “é quizais o que fai que o idioma propio sexa considerado depositario total e que vaia sempre máis aló do estrictamente dicible nas palabras”. O que nos vén dicindo aquí o autor é que a lingua viría a ser algo así como o depósito de todos os nosos coñecementos, o que hoxe se chama o ‘coñecemento do mundo’ ou ‘coñecemento enciclopédico’ desde a lingüística cognitiva. Sería como unha ‘memoria de longo termo’ (*long term memory*) onde os coñecementos son representados de forma permanente (Koch 2005: 38), só que en lugar de ser o poeta o que procura a expresión lingüística reactivando esa memoria, é a lingua a que reactiva o pasado. Di o autor a respecto da personificación do vento no verso “Vento do Inverno, de que che son coñecido?”:

Moitas veces, cando se ven esas personificacións non hai que deducir que o poeta crei talmente na personificación, senón que o poeta sabe que no pasado da Lingua deuse ou houbo esa personificación e entón ó volver utilízala *reactiva e aviva intensamente a Lingua*. Entón a Lingua de novo retoma, retoma niveis do pasado moi profundos. Entón, non é que o poeta crea, estea nun período animista, senón que sabe, o poeta sabe onde están, onde está, onde a Lingua aínda non se desfixo de vellas crenzas, e só movéndoa nese sentido está aínda profundamente viva, é dicir *reactiva o pasado profundo*. E ese movemento é o que obra a actualización do pasado, dito doutra maneira, *o poeta é un actualizador do pasado*, e esa actualización do pasado protéxeo, dálle esa pervivencia ás cousas do pasado, eso que dun xeito o pacifica, lle facilita, lle amplía o ámbito da existencia co entorno oculto... O entorno remoto da memoria xorda non verbalizada que trai ese infindo (Novoneyra 2010: 32)¹.

A súa concepción da lingua como memoria do pasado e forma de sobrevivencia vai moito para alén de a considerar como un simple medio de comunicación. É moito máis do que iso. É memoria viva e o único que fica após a morte:

A Fala é o único sitio onde seguen vivos os antepasados, a única forma audible de supervivencia. Quizais por esto a Lingua ten esa cousa que ten, ademais de valer para a comunicación. Certamente que ten *algo*. É onde queda, porque claro, hai unha memoria persoal, e logo, despois da morte aínda queda a memoria dos que trataron ós individuos, e logo despois a Lingua é a única memoria que queda, é dicir gravada e en circulación. Viva (Novoneyra 2010: 25-26).

1 Nesta e nas citas sucesivas as palabras subliñadas en itálica son responsabilidade de Uxío Novoneyra.

Neste sentido, Olga Novo (2004: 91) afirma que a lingua para Novoneyra é “o elemento antitanático máis poderoso” porque nos proxecta cara ao pasado e cara ao futuro, de maneira que inclusive as amizades mortas “deveñen un canto de permanencia total a través do idioma”. É o que expresa a “Elexía a José de Cospeto”: *Tápoté ca nosa Língua/ para disimular tan pouco bulto./ E nela quedes como quedaremos/ como quedaron todos./ José de Cospeto/ o teu nome xa está posto a extinguír./ Chamaran-nos Galicia (PC 22)*. Nas axustadas palabras da citada investigadora, “o labrego fica no eterno lingüístico, transcendida a vida e a materia” e, desaparecido o seu nome e con el a memoria individual, ingresa “na Galicia eterna” que integra todos os seres do pobo “nunha memoria colectiva inmorredoiira”. Na realidade, ningunha morte é posíbel “habitando neste grande útero das palabras do idioma” (Novo 2004: 92), como atestan estoutros versos: *ANQUE caia o Monumento á Ausencia/ ti quedarás como nós quedaremos/ pois xa estamos na Língua/ con tódolos rostros do noso pobo/ cada un co seu xeito/ que se animan e volven cando falamos/ coma agora (PC 20)*. Así pois, nós residimos na lingua e a lingua permanece como memoria e como depósito do ser e do saber pasado, presente e futuro.

Mais Novoneyra explícita que ese “depositario total” do saber non o constitúe calquera lingua, mais “o idioma propio”, o cal vai “sempre máis aló do estrictamente dicible nas palabras”, de modo que existe un “infinito do idioma propio que ten tódolos recursos” non só da lingua escrita ou da oral. É aquilo “que vai conxuntamente coa fala e permite dicir cousas que inda non foron formuladas” recorrendo ao “mecanismo da Lingua” porque “sabemos que ten recursos case infinitos” (Novoneyra 2010: 49). Porén, esta lingua de que fala o autor non é a ‘langue’ saussureana, a lingua como sistema. El refírese á “Lingua-Fala”, que pon así con maiúsculas iniciais; mais na realidade está a nomear a fala —o que se fala, como dixera Fole—, a ‘parole’ do grande lingüista xenebrino, lembrando que por algo os antigos galeguistas á lingua lle chamaban “a Fala” (CN 138). É a fala popular a que defende Novoneyra como depositaria de todo o saber, non só da cultura, e rebélase con indignación contra quen a despreza:

A gran obra centradora é a Lingua-Fala. Por eso cando se fala do popular como rebasado polo moderno coñecemento, prodúceme indignación, prodúceme indignación porque o acervo popular é riquísimo. Aínda nunca falei máis a gusto e con maior plenitude con ninguén, aunque estivese máis próximo a min por experiencias literarias, por lecturas, por ideoloxía, nunca falei con ninguén con maior plenitude coma cun labrego de miña aldea. Nunca, nunca a palabra entre home e home se deu tan reveladora. Co-iles semella que a palabra é total, a palabra xuntamente co xesto, coa entoación, a palabra como algo natural, non só cultural (Novoneyra 2010: 47).

E a fala popular é fundamentalmente labrega, porque foron os labradores quen a fixeron e lle transmitiron o selo da fraternidade: “Pero a fraternidade estaba moi posta na Lingua. Polo menos para min fraterno-fraterno, cando un di fraternidade, pensa nos

labradores”. A lingua é unha imaxe viva, intensísima e continua “de todo o pasado”; e ese “pasado é labrego” (Novoneyra 2010: 46). Será a lingua e a cultura popular a que o fai ser galego e pertencer á Galiza: “a min marcouse especialmente, salvoume o estar dentro da Lingua e da cultura popular. Eso foi, repito, o que me *deu Galicia*” (Novoneyra 2010: 45)². De aí que, apelando ao postulado persoano con relación ao portugués, asuma a identificación entre lingua e patria galega, concepto que “xa estaba en Galicia definido antes de ser formulado por Pessoa, porque está presente en todo o movemento de liberación galego desde o XIX” (Novoneyra 2010: 93). El explicitao ben nunha intervención pública: “A nosa lingua é a nosa patria, aínda máis que o propio territorio” (Novoneyra 2009: 133)³.

Mais Novoneyra non pode concibir unha patria galega de costas ao mundo rural. Para el unha Galiza sen vida labrega sería unha Galiza inviábel e a fuxida do mundo labrego sería tamén a fuxida do galego. Lamenta o significado negativo que se lle deu á memoria labrega e o reduccionismo que supuxo o afastamento da literatura galega do ruralismo cando xa se notaba a agonía do rural:

Fuxiron del e resentíuse a alma galega e a súa mesma literatura, que tiña un gran fondo e motivo aí. Unha memoria intensísima e riquísima. Fuxiron por esa presunción de que era *pasado rebasado*. Hai unha traizón moral, por non consideralo, cando realmente *a agonía do rural era o acontecer social máis patente que se estaba dando na comunidade*. E fuxiron diso no momento en que era o máis patente e doroso e vivo; *a perda do mundo rural*. (Non se debe aceptar nunca a inviabilidade dunha vida labrega plea, sería aceptar a inviabilidade de Galicia). E apartaron a mirada, por non aparentar *rurais*, e quizais por eso apartatouse tamén a mirada da Lingua-Fala (Novoneyra 2010: 39).

Denuncia o autor o abandono da ollada dos escritores sobre o rural como unha auténtica demisión baseada na vinculación co pasado. Mais non consideraron a grande riqueza que posuía. Só por ser o rural o que conformou a lingua en que escriben xa debería ser digno de respecto: “Vírono como arcaico, *só como pasado*. Fuxindo da aldea perderon toda a experiencia que vén dende o Neolítico”. Aínda lembra o autor que todas as culturas e case todas as linguas foron nun principio linguas rurais e só por iso no momento en que o mundo rural está a desaparecer “merece a memoria e reconsiderar o seu valor” (Novoneyra 2010: 40).

Insiste moito na vinculación da lingua co pasado como única forma de sobrevivencia dos nosos devanceiros: “A Fala é o único sitio onde seguen vivos os antepasados, a única forma audible de supervivencia” (Novoneyra 2010: 25). Ese pasado é “un lume aceso, non só a cinsa”, dinos noutro momento (Novoneyra 2010: 37) ao lembrar uns

2 Nisto coincide co seu amigo e poeta chairego Manuel María e con outros escritores; o propio Rafael Dies- te sitúa sempre a súa obra literaria en galego no ámbito do popular.

3 Sobre esta cuestión véxase tamén Xosé Lois García (2009: 131-132). Cfr. igualmente: “Algo da *Lingua normativizada* non é a Lingua-Fala, non é a patria-Lingua” (CN 157).

versos de Vicente Reboleiro –a quen chama “o poeta de Ferramulín”– que coñecía moito antes da súa publicación en libro: *Prenderei a lareira/ e arderei de amor/ aos devanceiros* (Reboleiro 2010: 17). Como os nosos devanceiros moran na lingua, el procurou apprehender a lingua dos nosos devanceiros a través dos textos escritos cando adquiriu conciencia da nación, a comezar polos clásicos decimonónicos e seguindo polos autores da Idade Media: “E despois ó volver a Galicia e achegarme ó nacionalismo defensivo e crítico, empecei a ler escritores clásicos nosos, primeiro Pondal e Rosalía, e logo os medievais, que lin moito” (Novoneyra 2010: 50). Mais tamén a través da lingua oral, a que lle concede unha grande importancia como depositaria da memoria e do ritmo: “e por iso para min ten tanta significación o galego oral: non é a pura mecánica de lingua, é a mecánica de lingua con toda a carga de existencia e memoria e ritmo do vivido, como se dixera do *creado*. Esa longa laboura que está trala Lingua” (Novoneyra 2010: 26-27).

Uxío Novoneyra, de calquera forma, mantivo ao longo e largo da súa vida –“sempre, absolutamente sempre”– a defensa da lingua galega como “eixo irrenunciábel” da súa actuación; a súa voz “firme, clara e insubornábel” en prol do noso principal sinal de identidade ben a botamos en falta nestes tempos escuros en que uns gobernantes insensatos “se avergoñan do que lles dá sentido e lles dá de comer” (García Negro 2009). El mesmo se ten referido nas súas intervencións públicas á responsabilidade dos representantes políticos coa lingua do país; así, as palabras pronunciadas na apertura da Feira do Libro de Santiago de Compostela de 1987 talmente semellan ditas hoxe mesmo para todos os galegos e galegas, mais tamén –e nomeadamente– para os actuais membros do Goberno galego:

Todo galego de toda ideoloxía que implique responsabilidades do común, ten que sentir, ten que ter a responsabilidade da nosa lingua i a nosa cultura [...].

Se non somos capaces de deslindar e defender a nosa identidade, ¿que problema común poderemos afrontar que non seña o de acetar a imposición que nos veña de fóra, a imposición que non pensa en nós como pobo, senón como territorio, como ouxeto?

Todo político que non vexa esto, todo home galego que non vexa esto, queda fora, queda deslexitimado pra exercer a responsabilidade de representación cidadán na súa terra, no seu pobo, que é iste pobo en trance de recuperación ou de extinción precisamente neste intre.

TODOS somos galegos e todos temos responsabilidades como tales galegos, i estas responsabilidades, repito outra vez máis, traspasan as ideoloxías i as premisas do propio partido. Responden a algo máis profundo. E non valen medias tintas. Hai que estar sí ou non con Galicia. E non se pode dicir que se está con Galicia cando non se sente a responsabilidade da pervivencia da nosa lingua como meta primordial (Novoneyra 2009: 133).

Non foxe Novoneyra, con certeza, do debate político arredor das linguas e emite con frecuencia opinións contrarias e críticas co poder instituído. Así, nun artigo de xornal de 1992, rexeita máis unha vez a idea de que a conservación da lingua é responsabilidad-

de exclusiva dos partidos nacionalistas e insiste en que esa é unha tarefa de todos os partidos e de todas as persoas: “a tódolos galegos incumbe unha responsabilidade e deber tan elemental como é conservar a Lingua propia, avalado por ise sentimento universal de pertencencia a un pobo, do cal a propia Lingua é forma”. Inclusive acrecenta que a perda de “identidade e diferenciación lingüística” fai que os gobernantes galegos perdan poder perante o Goberno central e o Estado e que, en troca, “a reivindicación decidida da propia Lingua beneficia a calquer partido político”. Demanda neste sentido que o coñecemento “suficiente do Galego sexa unha exixencia en toda a Administración autonómica”, pois para un pobo a lingua é “a marca máis patente da identidade e signo do seu fondo común” (Novoneyra 2009: 139). Noutra intervención nunhas xornadas sobre linguas minoritarias europeas, realizadas en 1989, comeza por afirmar que a lingua galega nunca tivo “maior e máis insuficiente promoción”, pois nunca se viu máis ameazada, inclusive nas aldeas, onde secularmente estivo a súa reverka inatacábel. E a seguir afirma que o Estado non potencia de feito as linguas minoritarias, embora as considere oficiais, e que os grandes partidos políticos estatais só simulan defendelas, e ás veces nin iso, de modo que unicamente os partidos nacionalistas se senten responsabilizados por elas (Novoneyra 2009: 140).

Neste sentido, nunha intervención no Círculo das Artes de Lugo en maio de 1982 denuncia o autor a marxinação da lingua galega tanto na cultura como na educación, e nomeadamente nos “medios de difusión de masas totalmente copados polas forzas antigalegas”, a se producir unha auténtica “teima de desgaleguización do noso país”, de “enmascaramento” e “desvirtualización” da cultura porque a maior parte das palabras “que bombardean diariamente a atención dos galegos están ditas i escritas noutra lingua” con “intención declaradamente antigalega”, de modo que a Galiza continúa a ser “setemática e conscentemente desgaleguizada que é como decir enmascarada”. Os responsábeis disto –os que teiman na uniformidade política, cultural e lingüística do Estado⁴– saben que “non hai nada millor” para someter un pobo que o privar da súa lingua, que é a “memoria viva” onde están rexistradas “tódalas mancaduras da historia”. Só na lingua nos recoñeceremos “enteiramente e nos responsabilizaremos de cara o futuro” (Novoneyra 2009: 144).

Ao futuro da lingua referiuse o poeta no III Congreso de Escritores Galegos en setembro de 1995 para partillar con eles a “inseguranza” e desacougo, mais tamén a “certeza escura da pervivencia do noso ser galego” e por consecuencia do noso idioma. Porque ás veces o perigo máximo “supón unha reacción ou resposta máxima e atenta” e os ataques ás linguas minorizadas poden provocar “unha reacción universal de autodefensa” das etnias que as posúen. Confía en que este sexa o caso da Galiza e por iso mostra

4 Afirma o autor na clausura das II Xornadas de Cultura e Lingua Galega no Bierzo en agosto de 1994: “Son os estados plurinacionais ca súa teima da unidade lingüística e na uniformidade os responsábeis do nacionalismo radical cuxos Gobernos centrais logo tanto critican” (Novoneyra 2009: 148).

esa “escura seguranza” no porvir do idioma. Non se deixa, pois, vencer polo pesimismo e afirma que en canto os poetas e os narradores continúen a escribir en galego, podemos estar “certos polo menos da posibilidade de salvación”, pois ninguén “escribe pra unha segura futura lingua morta” (Novoneyra 2009: 143). Mais é ben consciente da agresión histórica e mesmo actual contra a lingua galega, como afirma publicamente en 1989: “a nosa nación, a nosa cultura i a nosa lingua, foron e inda son agredidas” (Novoneyra 2009: 151).

En conclusión, Uxío Novoneyra foi un firme valedor da lingua galega, tanto no seu emprego como lingua literaria, canto na súa defensa pública en actos de diversa índole. Neles a recorrencia ao tema da lingua é constante, a destacala como o noso principal sinal de identidade e como depositaria de todo o legado pasado, presente e futuro do país, chegando mesmo á identificación entre lingua e patria. A preocupación polo porvir do galego levouno a denunciar publicamente, mesmo perante as autoridades responsábeis, a súa marxinación e a falta de compromiso político na súa defensa e protección. A plena identificación do poeta co pobo, coas clases populares, levouno tamén á identificación entre lingua e fala, por riba da distinción saussureana. Para el non hai máis lingua que a “Lingua-Fala” popular que afinsa as súas raíces e a súa autenticidade na época medieval e que sobrevive fundamentalmente no mundo rural. A supervivencia deste é a única garantía de futuro para o galego, pois o autor non pode concibir unha Galiza sen ‘ámeto mítico’ labrego.

2. O MODELO LINGÜÍSTICO DO AUTOR E A LINGUA NORMATIVA

En consonancia co exposto no punto anterior, resulta evidente que o modelo de lingua do autor non pode ter máis fonte de inspiración que a fala popular e os nosos clásicos do XIX, xunto cos autores medievais. Non é difícil deducir dos pronunciamentos do poeta xa comentados a súa oposición radical a calquera tipo de rixidez normativa para o ámbito literario. Porén, se iso non ficara claro, a seguinte citación explícita o elocuentemente, sen deixar lugar para as dúbidas:

Rexeito o idioma normativizado, homoxeneizado dos que siguen os ditados normativos do Instituto da Lingua, da Real Academia e do Parlamento e Xunta de Galicia, *impostos incluso ás obras de creación literaria* donde máis se precisa conservar *o sangue da Lingua* vivida, a súa forma peculiar i o aroma de infancia e comarca. Teimei e teimo que sea válida tamén na escrita de creación *a santa libertade dos falantes*. Igual que rexeito ó *Galego Oficial*, rexeito a normativa reintegracionista oposta a el e non menos encorsetada e con olor a falsa e a nonpatria (Novoneyra 1991: 135-136).

Nun texto manuscrito do autor que comeza con “Eu recomendo...”, sen datación e até hai pouco inédito, vai incidir nestas mesmas ideas canto á liberdade no uso da lingua, mais tamén na súa opción e predilección polo galego dialectal, sen por iso renunciar a unha lingua paulatinamente unificada a partir da súa variedade natural. Após lou-

var que “un galego lugués central” como Ánxel Fole incorpore na súa lingua literaria “o galego lugués da franxa oriental ó que tamén eu pertenzo”, a manter así “o aroma popular da Fala”, Novoneyra afirma que todos, embora sexamos moito rigorosos coa lingua, “debemos ser maiormente fieles ó galego da nosa infancia e tamén ó do noso lugar de residencia e usar prioritariamente esas formas que son as que nos *veñen sin rebuscalas*”. Rexeita o autor unha “interlingua elaborada por especialistas e imposta por decreto”, mais desexa un galego que “se vaia unificando de por si con tempo”, pois todos os dialectos “son a lingua galega viva, o que se dice a patria”. Todo o que se poida perder en “uniformidade i en estreito rigor” vaise gañar en “patria e liberdade”; e deste modo a lingua será “o máis posible como a Fala pra que non se anquiloise, se empobreza e se enfríe” (GL 114). Observamos, máis unha vez, a identificación lingua-patria e lingua-fala neste esclarecedor texto que termina cunhas recomendacións de todo o punto razoábeis: procurarmos o galego no noso contorno e en nós propios, respectaren os docentes ao máximo o dialecto do alumnado, existencia dun galego oficial para a Administración que sexa “moito máis flexible”, que o rigor no uso da lingua non impida a liberdade, e que os lingüistas propoñan mais non impoñan (GL 115).

É claro que a lingua de Novoneyra procede do galego courelao, mais non en exclusiva nin con completa fidelidade a ese modelo. El mesmo recoñece diferentes influencias na súa lingua literaria e formula a “teoría dos catro avós integrando cada fala familiar” que logo acaba por se fundir de novo coa lingua de todos, explicitando as diversas procedencias: “penso que o meu idioma, ademais do de Parada, está integrado por un acervo de palabras e de modos que viñeron do Bierzo, outro de Samos, de Vigo do Real, que está perto do Mosteiro, outro do avó do Cebreiro, e outro o do avó do Courel, de Moreda. Era de Moreda, pero viñera pra Parada”. E case a seguir acrecenta: “Deles catro sae a fala familiar. Eu notaba que había outras persoas na aldea que tiñan na fala elementos distintos” (Novoneyra 2010: 25). Así pois, a súa lingua literaria non sería tanto a fala dialectal courelá como esa fala familiar dos catro avós transmitida a través sobre todo do pai e da nai. En palabras de Olga Novo (2004: 23), a súa fidelidade sería máis a “unha irrenunciábel identidade persoal enraizada secularmente” do que a esa fala dialectal como “reflexo dunha autenticidade poética integradora e conservadora”, de modo que o seu rexistro poético podería denominarse como “intradialectal, interiorizado, vivenciado e ontoloxizado” e sería resultado da “confluencia de distintos idiolectos que conformarán a variedade lingüística do *clan*, preñado de significacións simbólicas, altamente afectivas”.

O autor séntese posuidor dunha lingua familiar herdada e quere ser fiel a ela porque fai parte do seu propio ser e afastarse dela sería como facelo de si propio. Mais é consciente de que o seu non é o caso doutros autores galegos. A aqueles escritores e escritoras que aprenderon o galego na escola, mais non o viviron como lingua familiar, recoméndalles que procuren as estruturas lingüísticas auténticas na lectura dos textos medievais, para desa forma supliren a carencia da fala popular:

[...] agora que hai tantos escritores que teñen un galego *aprendido* nas aulas, que a única forma que terían de coller unha sintaxe galega, inda que sexa algo distante, sería lendo un anaco dos Cancioeiros cada día, porque eilí están as estruturas sintácticas profundas. Recomendaríalles pois ós que non naceron e medraron metidos na Fala e non teñen un galego propio *pegado*, que se lean todos os días ise anaco dos Cancioeiros, acabarán collendo a estrutura profunda, inda que estea algo, inda que lles pareza que está algo lonxe do galego actual. Os Cancioeiros, o artello lingüístico dos Cancioeiros. E non pola súa beleza sonora soa, senón pola estrutura da lingua que hai neles, por como o noso pensamento se artella (Novoneyra 2010: 50-51).

Mais el séntese plenamente instalado na lingua popular e a ela quere ser fiel na súa obra poética, sen máis referente que o rexistro popular e sen se querer someter a ningunha norma que coarte esa súa libre decisión. Nisto mantén certo paralelismo con outro poeta da provincia de Lugo e tamén ‘poeta da montaña’, Noriega Varela, embora con diferentes motivacións: en canto o autor de *Do Ermo* se mantén sempre fiel ao modelo dialectal mindoniense porque non concibía máis galego que o galego da aldea –e na aldea–, Novoneyra utiliza o dialecto courelao para manter a memoria do clan e a memoria da nación, en que Noriega non cría; ao mesmo tempo, este non renuncia ao rexistro culto dentro do seu modelo dialectal, nos seus sonetos nomeadamente, e o autor d’Os *Eidos* procura manterse sempre no popular, con maiores concesións a solucións interdialectais. Tamén presenta similitudes co poeta da Terra Chá, o seu amigo Manuel María, canto á fidelidade ao modelo dialectal e popular, mais este móstrase máis disposto a admitir as influencias do modelo lingüístico do nacionalismo político en que militaba e máis disciplinado a respecto da norma.

Novoneyra, que con certeza apoiou e partillou a loita e o compromiso nacionalistas (García 2009, Garrido 2010), embora sen adscrición partidaria e a manter sempre a súa independencia intelectual, non fixo concesións a certos trazos lingüísticos habitualmente utilizados polo nacionalismo político-cultural maioritario, do tipo de *-bel*, *Galiza*, *dicer* etc., o cal resulta bastante coherente coa súa defensa da fala popular, como se viu, pois tales formas son normalmente estrañas a ela. Porén, o que máis sorprende en xeral na lingua do autor é a aleatoriedade na aceptación ou rexeitamento dunhas formas ou doutras e a súa alternancia nos textos, por veces consecutivamente, sen aparente razón que o xustifique: *atroxa a sebe do pobo* (CC 39), mais *no verbo verdadeiro que fala o pueblo* (EI 205); *Inda aínda*, *Xuventú* (TE 49); *CONVOSCO falo con vós* (EI 120); *Ista door! Esta door! Esta/ door miña! [...] ESTA door! Esta door que se oi!* (EI 108-109); *sólo home soloso* [...] *que só son verbas* (EI 206); *eiquí/ i/ aiquí* (EI 218); etc.; algúns casos poderían explicarse por razóns estilísticas, como se verá, mais outros non teñen fácil explicación.

Neste sentido, resultan igualmente sorprendentes certas mudanzas na lingua que introduce a respecto da primeira edición d’Os *Eidos*, de 1955, polo xeral tendentes á substitución de formas galegas auténticas xa consagradas na literatura por castelanismos máis

achegados á fala popular. Segundo afirma Manuel Castelao (2009: 24), trátase da “renuncia a léxico considerado ‘literario’ ou ‘culto’ en favor dun rexistro lingüístico supostamente máis fiel á ‘realidade’ da lingua”, o cal en ocasións significa “dar entrada a castelanismos quizá implantados no Courel”; explica este estudoso a opción estilística de Novoneyra pola “vontade de referencia” ao mundo courelao e/ou pola “pretensión de aproximar a linguaxe poética á linguaxe común (de acordo coa sinalada converxencia entre as palabras e as cousas)”. Con certeza, esta explicación semella ben fundamentada.

Mais, alén de sospeitarmos que moitos dos castelanismos que aparecen na obra do poeta son comúns a todas ou á maioría das falas galegas (*costumbre, acostumar, pasión, solo, pueblo, siglo, decir, decidor, nombrar, sangre, señal, naturaleza, pasillo, riesgo, persona* etc.) e de constataremos que aparecen tanto na súa obra poética como nos textos en prosa –en liñas xerais non observamos diferenzas entre uns e outros textos canto ao modelo de lingua nin á presenza de castelanismos–, parece evidente que a fidelidade do autor á lingua popular lle fixo secundarizar ou minimizar a importancia da presenza nela de formas espurias, que mesmo para el nalgúns casos o non serían. Así, resulta moito esclarecedor ao respecto un comentario do propio autor con relación á palabra ‘siglos’ inserida no seguinte poema breve: *NUN chover por siglos/ Todo foise esluindo...* (GL 85); a extensa glosa que figura a seguir comeza desta forma: “Trátase dun simple pareado exasílabo en asonante. E para que se dese o pareado houbo que recurrir á forma popular de *séculos*”. Non é, pois, para el ‘siglo’ un castelanismos, mais unha forma popular, aínda que esta non teña presenza na tradición literaria anterior á castelización –na lingua medieval tan ben coñecida e admirada por el– nin se poida xustificar como forma galega a partir do latín *SAECULUM*⁵. De todos os xeitos, é posíbel que o autor non lle concedese maior transcendencia de ser consciente da interferencia, a teor do que nos deixou dito nun texto manuscrito a propósito da lingua utilizada por Ánxel Fole:

Dono e señor da Fala, il non usa ise galego encrenque que nada ten que ver ca fartura verbal e fruencia caudal da nosa fala, que se quitamos a tódolos labregos e mariñeiros posén mui poucos máis. Si, mui poucas das xentes que cultivan as nosas Letras posén un galego vivo e indudabele. O que, eso si, fuxirán como da morte de todo castelanismos. Por eso precisamente se lles conoce a muiitos diles e non polo xenio aberto visceral da Fala.

A verba de Ánxel Fole é outra. Il non labrego, conseguíu o verbo labrego, galego dos camiños i os traballos. Flui coma as augas solto e pegado á terra como elas. Galego de son que non é posible falar se non se mama. Ou non se ama e convive fondamente cos que o falan de cote (GL 116).

Eis, pois, o seu modelo de lingua: o galego popular e labrego que fala a xente que sempre o falou ou que o aprendeu directamente de quen o fala. Por moitos castelanismos que tiver, sempre será mellor que calquera galego aprendido e non vivido experiencialmen-

5 Só *segre, segle* e *seglo* teñen algunha presenza na lingua antiga, segundo recolle o *Dicionário Etimológico Nova Fronteira*, de Antônio Geraldo da Cunha, s.v. *século*.

te. E aínda vai máis lonxe o autor ao recoñecer unha maior sintonía co castelán que con ese galego ‘depurado’ e ao renegar dos escritores precedentes –talvez os da Xeración Nós– que nalgún momento tomara por mestres; con radicalidade, afirma non existir máis mestre da fala que o pobo:

Ises son os pedantes, os serios pedantes facedores, refacedores, desfacedores do noso idioma, os do laboratorio da fala, cuio raro produto nos produce esa sensación de alergia idiomática que sentimos diante tantos libros galegos de hoxe. A cousa é tan marcada e “tan pavera”, como diría Fole, que un sinte máis íntimo o castellano que ese raro produto que nos queren facer pasar por “galego depurado”. Non nos idinaría (*sic*) que sólo o escribisen íles –os falsos puristas– se o tal vicio non fixera o estrago que está facendo o ser ademitido como válido no idioma usado pola mocidade. E que xa o fixo cando era moza nova a miña xeneración, pois tamén un cría que había maestros nesto da fala á parte do propio pobo, e por eso a confusión fenomenal, arrastrando a conseguinte falta de credibilidade na seguranza e precisión do idioma niste intre crucial pra súa normalización i estensión a tódolos niveles. Engadindo máis dificultades ás que xa supón a diversidade comarcal (CU 37).

Estas palabras lembran moito os pronunciamentos de Noriega Varela sobre a lingua e as súas duras críticas ao modelo lingüístico das Irmandades da Fala. Ambos non admiten máis galego que o que fala o pobo, mais cunha diferenza clara: en canto Noriega non acreditaba na normalización do galego, na súa extensión a todos os ámbitos da vida social, Novoneyra defendeuna con firmeza e valentía. E, con certeza, o galego de Noriega e de Novoneyra é ben máis natural, fresco e auténtico que o máis artificial dalgúns autores das Irmandades.

3. CARACTERIZACIÓN XERAL DA LINGUA DO AUTOR

O autor recoñécese e identifícase coa fala labrega do galego oriental. “Levo con gran orgullo e con gran teima o de poeta desta Fala Galega Oriental de labradores que garda o xeito, a forma das terras do Leste”, dixo nun acto público en 1994 (Novoneyra 2009: 150). E, con efecto, na súa lingua literaria áchanse polo xeral os trazos lingüísticos que Fernández Rei (1991: 140-141) xulga caracterizadores do galego oriental: ditongo homoxéneo *muito*, *luita* face a *noite*, ben como a solución *-ao* para a terminación latina *-ANUM*; presenza do iode en *pacio*, *cobicia* ou *preguicia*; formas verbais de P1 incrementadas con <n>, tipo *sein*, *pasein* ou *von*, de P2 *fais*, *veis* ou *teis*; plurais de tipo *ladrois* e *xar-dois* etc.; véxanse algúns exemplos: *algo hai tamén mui alleo en todo* (CC 31); *noitenoitte* (CC 54); *súpeta creba a forcia dos isolados* (CC 85); *E veo volve O VRAO* (CC 127); *vounme indo inordiña non sein pra que sitio...* (EI 54); *Pasein su a Fontel/ cos ollos ó lonxe./ Deiteinme na erba/ cas maos nas meixelas* (EI 91); *Abrio a fiestra e ollo a serra pra ti...* (CC 24); *Bailas e faisme libre* (CC 33). Alén disto, o Courel é “a única zona do bloque oriental con hipercharacterización mórfica nas formas masculinas *il*, *iste*” (Fernández Rei 1991: 148): *e dil mesmo/ feito* (CC 39); *entre iles amor ANA ti* (CC 56); *tamén iles ises din dixeron verbas que non son verba/ que só son verbas* (CC 61).

Porén outros trazos desta mesma zona dialectal non costumaban aparecer na obra do autor: conservación do wau en *cuatro*, *cuando* ou *guardar*; terminación *-ín* por *-iño*; plurais de tipo *animais*, *caracois* ou *cáis*; ou morfemas de P5 tipo *cantais*, *colleis* ou *partís*, aínda que ocasionalmente aparece algún caso na súa correspondencia; véxanse como exemplos: *camiño de Su a Cemba* (EI 147); *dos que gardaron a fala* (EI 213); *Nonos fotografiedes nin lles mireis como a aborixenes* (CN 137); *xa me andan preguntando se non viredes iste ano polo vrao. [...] debeis facer por vir* (CU 118). Por conseguinte, e como logo iremos vendo, nin sempre o autor se mantén fiel ao uso destas solucións dialectais –o *nino era meu irmán* (EI 98)–, de modo que o polimorfismo se converte nunha característica da lingua novoneyriana, tanto no relativo á alternancia de trazos courelaos cos doutras procedencias xeográficas ou do galego estándar, como na frecuente combinación de formas galegas con castelás, segundo xa se viu⁶.

Os dous adxectivos que mellor caracterizan a súa lingua son ‘popular’ e ‘dialectal’, embora debamos ter en conta que no percurso da escrita Uxío Novoneyra foi modificando certas escollas, sempre na procura do “entrañamento lingüístico” e da “extrema fidelidade con respecto ós rexistros populares” (Novo 2004: 93). Isto quere dicir, como xa se indicou, que nas sucesivas edicións da súa obra foi revisando e corrixindo certas concesións iniciais ao modelo de galego culto e literario que se comezaba a conformar no período de recuperación da posguerra por outras escollas máis fieis ao rexistro popular e ao modelo dialectal, aínda a conta de caer no castelanismo. Por iso, procurárase acudir ás últimas edicións da súa obra na busca de exemplos. Ao mesmo tempo, para unha máis pormenorizada caracterización da lingua do autor será ben prestarmos atención diferenciada aos distintos planos da lingua, embora en todos sexa preciso reiterar os cualificativos de popular e dialectal.

3.1. NIVEL GRÁFICO-FÓNICO

Canto ao plano gráfico-fónico, xa ficou dita a preferencia do autor por ese ‘galego de son’ que só saben utilizar aquelas persoas que se criaron nel. De aí que nos seus versos tente reproducir todos os fenómenos característicos da fonética popular, contando sempre coa limitación da escrita para reproducir todos os matices da fala. Primeiramente, no plano estritamente gráfico sorprenden algunhas representacións, como a ausencia de <h> en certas palabras: *Como os homiños morren os éroes* (CC 47); *Pallas erbas xestas uces a ferver* (CC 67); *razadas bébedas dos bébedos i eterodosos* (CC 76); tamén outras grafías que van en contra dos usos asentados na altura en que el escribe: *a túa imaxen aínda movre* (PC 28); *cando eran país e abós os últimos labregos/ aboas e mais as últimas fiadeiras* (PC 34). Neste sentido, non se pode dicir que o autor fose disciplinado con relación a ningunha norma ou criterio, pois mesmo incorre en frecuentes contradicións no que

6 Porén, na tradución dos seus poemas para o español, en que o propio autor participa (véxase, por exemplo, LC), non se manifesta nin o polimorfismo nin a heterografía.

afecta a acentuación e a ortografía en xeral. Ao mesmo tempo, o autor non evita representar graficamente algúns fonemas do castelán que non posúe o galego para así ser fiel á realidade da fala popular: VAI o **José** de Parada (EI 17); Do **Sanjoán** ó Santiago (EI 195); **JOSÉ** e **María** i o nino/ polo camiño de **Egiuto** (EI 209).

Porén, si tenta reproducir na escrita os fenómenos de fonética sintáctica que se producen na cadea falada, como elisións, crases e síncope vocálicas: **pra** *aquil que tral' o locir d'intres nada pode haber diario* (CC 85); **SÓ** *luitou contr'o seu pobo* (CC 43); *Dendes do Limia hastr-o Norte/ do Courel hastr-o mar forte* (AD 23); *anque sigas dun prautro lado* (GL 82); *pasaba dun conto autro sin para* (GL 127); *Será sólo pro souto a coor da morte longa?* (ML 22); *perdidos e certismos de atoparte oh núa* (ML 48); **ca** *navalla/ que aguza a vara* (CC 37); *agora que estou ca vida enrodelada* (CC 87); *teña erba pros bois* (EI 31); á **dreita** (GL 123). Neste mesmo sentido, a crase entre a preposición *a* e o artigo masculino resólvese sempre graficamente como *ó(s)*: *E por Cruzul ó baixar/ ó desdeixe de tomar* (AD 66). No caso da preposición *para*, á síncope pode acompañar a palatalización da vogal final: **pre** *quen non pode* (EI 31); **pre** *que siga o Pasado* (EI 198). Tal palatalización de <a> átono costuma estenderse a outras contextos en que vai en contacto con son palatal: **EI** *vein os cordeiros* (EI 31); *i eu non vin einda o cor* (EI 109).

Tamén se reproducen graficamente con moita frecuencia, embora non sistematicamente, as asimilacións consonánticas, tanto no relativo ao artigo, mesmo en contextos en que normalmente non se adoitaron representar, como ás consoantes nasais: *que mén-tral'o cobre das minas de CHILE brillaba en USA* (CC 95); *neva nos soutos i en todíñolos gallos* (CC 64); *que no me deixa andar* (CC 87); *En pasádalas Navarras* (AD 20). As metáteses de carácter popular están igualmente presentes: *Pobos probes* (EI 16); *pre quen non pode estar dreito* (EI 31). É case sistemática a representación da conxunción copulativa como <i> cando seguida de vogal, de acordo coa fonética popular e a eufonía da lingua: *o comedor i o coarto* (CC 89); *i o río ruxindo...* (EI 195); *i entrou a lus do día* (CC 89); seguida doutra vogal fechada pode provocar a abertura desta por disimilación: *O libro pechado i on fiu do sol* (EI 183); *i ailí onde cain as beiras* (EI 69); *A un lado i autro del* (GL 68).

Como fenómeno fonético popular podemos sinalar igualmente a vocalización da consoante oclusiva nos grupos heterosilábicos, practicamente sistemática: *polo camiño de Egiuto* (EI 209); nos textos en prosa do autor, escritos polo xeral con motivo das súas intervencións públicas, estas vocalizacións son igualmente sistemáticas: *desde da nosa prespeutiva* (Novoneyra 2009: 144), *Non é o invento de ningunha faución* (Id, p. 148), e *do conceuto Galicia* (Id, p. 150), *aucción deliberada de calar os escritores* (Id, p. 151), sendo legalmente *correuta* (Id, p. 151); *o coleutivo "De amor e desamor"* (CN 118); *ouxetos de culto* (GL 94); *como método de proteución* (GL 106), *polo seu grande poder de ouservación* (GL 109), *o máisimo movedor da restauración cultural* (GL 121), *dunha pirámide de Exiuto* (GL 124), *Seguímos a recalcar a gran leución* de Ánxel Fole (CU 37) etc.; tamén pode

vocalizar o <l> trabante en *outo*, de atestación toponímica, ou reducírense ditongos latinos en casos que se costuman cualificar como pseudogaleguismos, mais que poden ter algunha presenza na fala popular: *das pincheiras outas!* (EI 142); *cos tesos cumes e outos vales* (GL 109); *pra non fixar a concencia* (GL 106). Aínda en relación cos grupos cultos, nos casos en que non é normal a vocalización costuma producirse, tanto na obra poética como nos textos en prosa, a simplificación por supresión do primeiro elemento, nomeadamente no grupo <gn>, que tamén pode palatalizar: *por furados malinos* (CC 89); *só luán correaxes e insinias* (CC 95); *Non non ñoramos que o camiño é o camiño* (PC 11); *a dinidade moral* (GL 103); *i as novas formas de inmortalidade e dinidade humán* (GL 119); *dunha xusta indinación patriótica* (Novoneyra 2009: 151); *Facemos pois eiquí un solene chamamento* (CU 37). Ao mesmo tempo, a tendencia popular á rotización de <l> nos grupos consonánticos tautosilábicos ten fiel reflexo na obra do autor: *Frol de fumo* (EI 27); *por mil miles de frores* (EI 195); *abre un ámeto múltipre* (TE 47); *o valeiro crama a creación* (TE 35); porén, sorprende o uso reiterado de *noble* que se observa nos textos en prosa: *contra dos mouros, nobles egoistas* (Novoneyra 2009: 145).

En xeral, o autor reproduce na escrita a maior parte dos fenómenos fonéticos de natureza popular que afectan tanto o vocalismo como o consonantismo; neste sentido, rexeita terminacións contrarias aos hábitos articulatorios populares, como a secuencia átona final <il>, que transforma en <le> por non ser patrimonial a presenza dun <i> átono en sílaba final de palabra, fenómeno que reproduce tanto na súa obra poética como mesmo na prosa formal dos discursos públicos: *Non a forza do noso amor non pode ser inutile!* (CC 21); *homes de pan difizle* (GL 104); *quen a volven hable, hábil* (Novoneyra 2009: 143). Nesta liña de fidelidade á fala popular, non é raro acharmos marcadas graficamente as realizacións fonética populares do <n> implosivo ou a súa elisión: *e sabe que n-é engaño* (PC 28); *hai tempo que non-a é* (GL 120); *e non-o viramos perderse eí* (PC 28); *Ir co-ela* (GL 104); *n'algo que eu non vexo* (EI 58); *n'houberan nacido* (EI 195); Os enseres xa *n-usados/ agardando nos faiados* (AD 80).

Por último, cómpre sinalar, como apunta Olga Novo (2004: 94-95), que o autor corrixiu os textos da primeira edición d'Os *Eidos* para os mellor adaptar ao seu modelo de lingua, sempre na procura de se achegar cada vez máis aos “patróns fonéticos dos falares courelaos”: substitución de formas verbais do galego común polas courelás (*sein, che-gareim, estoun, vounme, deteinme, teis, vei* etc.), volta ás antropónimos castelanizados (de *Xosé* a *José*), acentuación dos trazos fónicos populares e dialectais (de *fíos, asubía, foler-piña* a *fius, axubría, falopiña*), fixación dalgúns pseudogaleguismos, vulgarismos e dialectalismos propios tamén da fala courelá mais rexeitamento doutros procedentes da vía literaria (*ágoa, crobe, primaveira, hastra, entranas, frebeiro, aziúes* son substituídos por *auga, cobre, primavera, hasta, entrañas, febreiro, azules*) etc. Estas mudanzas, como se ve, afectan tanto a fonética como a morfoloxía, de modo que en ambos os planos se poden considerar; e mesmo tamén no léxico.

3.2. NIVEL MORFOLÓXICO

Neste plano priman polo común na obra literaria novoneyriana as mesmas solucións populares e dialectais características do seu modelo xeral de lingua. Entre elas podemos singularizar a forma *-ao* correspondente á terminación *-ANUM* do latín: *limparse ca mao* (CC 67); *Coas maos máis lenes* (ML 21). Por súa vez o pronome persoal de terceira persoa masculino e os demostrativos costuman aparecer con hipercharacterización mófica en <i> na súa vogal tónica, embora nin sempre, nomeadamente por razón de eufonía: *o que eu tiña de común coil*, *o que il tiña tan asumido* (CN 218); *recóllela d'iles déixala no aire e fuxes* (ML 21); *I el cómo será iste outono?* (ML 22); *pra aquil que tral'o locir* (ML 39); sorprende, no entanto, a presenza constante de *ti* en lugar da forma etimolóxica e dialectal: *Ti iraste, despois que eu me vaia* (GL 48); *Galicia tamén eres ti* (CN 178).

Canto ao plurais das palabras terminadas en <l>, resalta a conservación deste en contra mesmo das solucións tradicionais do galego centro-oriental: *TEÑO amigas sotiles/ vulgares i estranas/ que van dos quince abriles/ ata as primeiras canas* (EI 119); *dos cristales xeados!* (CC 114); *E inda nos máis claros estivales* (GL 65); *e tantos reos reales anden soltos* (Novoneyra 2009: 151). Nos plurais das palabras terminadas en <n> aparecen tanto a solución central como a máis propiamente oriental: *por máis que se xuntan tódolos corazós* (GL 105); *i acóllestes ós bes certos* (TE 14); *Bois burdiois/ pelexois* (EI 68); *amosa ou se esconde n-algús ollos* (PC 67); *foi outra das leuciós de Ánxel Fole* (CU 37). Con relación ao xénero dalgúns substantivos que presentan diferenza nas dúas linguas en contacto, o autor costuma optar pola opción máis popular, que tamén é a coincidente coa do castelán: *de cara ó arte* (CN 163); *Tanto no orden físico* (CN 167); *meter na carcel* (Novoneyra 2009: 151). Aparece igualmente con frecuencia un feminino *ningúa* do cuantificador absoluto *ningún*, que non acha correspondencia coa forma *unha*, única atestada na obra do autor: *E xa ningúa certeza* (GL 67); *ningúa forza verdadeira pura tensón é inute encorga* (ML 56); *Teimo unha ofrenda* (PC 22).

No relativo á derivación nominal, achamos polo común o mesmo predomínio de solucións populares, en xeral máis próximas das da lingua historicamente dominante. É este o caso do sufixo latino *-BILEM*, cuxa solución oscila entre *-ble* ou a rotizada *-bre*, con algún caso de *-bele* e só moito ocasionalmente na prosa *-bel*: *no cor mudabre!* (ML 23); *ca inmobre pranura dos contraladores* (CC 76); *querendo salvalos da posibre desaparición* (GL 104); *De sempre a cadea inevitable* (GL 65); *e indudabele [...] non é posible* (GL 116); *Non é esta unha resistencia achacábele a muitos dos profesionales que nils traballan –a algunhos si–, os responsables son as empresas* (CU 37); *somos imparábeis, insilenciábeis da patria-lingua* (CU 37); *e riguroso e de irreprochable comportamento ético e función crítica, e incansabel actividade social liberadora* (Novoneyra 2009: 151). Da preferencia por *-ble* derivan formas como *posibilitar*, que mostran sempre a tendencia cara ás solucións populares, igual que acontece con outras terminacións: *posibilitador da gracia do MUNDO/ sustanza da PAZ* (CC 76). Entre elas están as correspondentes aos sufixos

latinos -TATEM, -TUTEM, que resolve maioritariamente a favor das popularmente dominantes, interferidas polo castelán: *así dois libertá* (CC 89); *XUVENTÚ túnel prá LIBERTÁ* (GL 61); *un castelo que se abre sin perder soledá!* [...] *Ouh edá dourada* (TE 25); porén, tampouco están ausentes outras solucións ou a combinación de varias nun mesmo contexto: *que xunce escravos/ en libertade* (EI 211); *a súa mocedá era a edade de todos* (GL 127). É de resaltar tamén de forma excepcional a presenza do sufixo -axe con apócope, de uso literario: *a pelerinax n-acabo* (AD 114).

A respecto da morfoloxía verbal, o que máis resaltan son as solucións dialectais, que con todo non son sistemáticas: *Os que así nos tein só tein noso os nosos nomes no censo* (TE 14); *Eu sein o que oiolo no souto soio/ e non sein/ o que sein* (EI 162); *Só sei que é e que no me é alleo./ Ven com'a chuvia* (LE 37). Hai certos trazos verbais que o autor nunca costuma reproducir, como a alternancia vocálica na conxugación de certos verbos en -ir no presente de indicativo: *O cor non sigue o soño* (TE 31); *En algo il conoç que nada fuxe a ese fin certo* (ML 23). A interferencia da lingua dominante penetra tamén neste ámbito: *érela promesa dos vraos* (TE 39); *onde eu iba* (EI 135); *Inda que non acostumbro a decir ós poetas mentras eles se podan decir* (CU 39). Na mesma dirección apunta a raíz *tuv-* para o tema de pretérito do verbo *ter* ou *conoc-* para a conxugación completa deste verbo: *que nunca tuweche no bosque* (ML 22); *de qué che son conocido?* (ML 24). Por outra parte, non é raro acharmos as formas do verbo *ouvir* a alternaren con *oír*: *i ouvíal cantar o día* (EI 155); *algo viron e ouviron pastores do gado* (CC 103). *Eu sein o que oio* (EI 162).

Entre as partículas invariábeis cómpre resaltar o prodominio da forma adverbial *inda* face a *aínda*, embora ambas poidan concorrer: *INDA non estoun co'ela./ Aínda ún sigue n'el* (EI 199); ou a utilización maioritaria de *eiquí* e *eilí* e sistemática de *perto* como adverbios de lugar: *quen eiquí quedo/ que estou matando eilí* (CC 55); *quen eilí falaba* (CN 117); *perto do río i a fonte/ perto do corte do monte* (AD 47). Entre as preposicións, destaca o uso maioritario de *hastra* ou *hasta* ao lado de *ata* e *ate*, sempre paroxítona: *Hastra cando iste tempo de elexía?* (ML 22); *Hasta cándo iste tempo de elexía?* (TE 28); *ata perderme de min* (GL 64); *ate o Cebreiro ofrecidos* (AD 53); tamén o uso preferencial de *dende* e da locución *dendes de*, de carácter ben popular: *dendes de fai moitos anos* (CU 39); ou a presenza única de *sin*, en coincidencia co castelán: *non sin antes por lugo pasar* (AD 76). Como adoita ser habitual, a interferencia foránea na forma das partículas é especialmente intensa pola alta frecuencia do seu uso, aínda que para o autor propiamente son formas populares, como o pode ser tamén a preposición arcaica *su*, que usa moitas veces: *su Mostaz a Pontalor* (AD 53). Acontece o mesmo coas conxuncións, onde resalta neste sentido o uso de *anque* ou *según*, esta nalgunha ocasión alternando coa forma galega plena: *i, anque sei que non teño máis que esta vida* (TE 34); *Según a noite vai entrando* (EI 114); *de quen, según se dice, foi lector asiduo, tal e como Valle o fora dos nosos precursores, segundo o estudio do recén desaparecido profesor Rubia Barcia* (GL 108).

3.3. NIVEL SINTÁCTICO

Canto á sintaxe, o primeiro que debemos resaltar é a singularidade e simplicidade das construcións, con predominio absoluto das cláusulas simples e ausencia case total de calquera complexidade sintáctica. De aí que a presenza de nexos conxuntivos se limite ao copulativo *e* ou *i* en función da eufonía, ao disxuntivo *ou* e algún *pero* ou *mais* entre os coordinantes, a se limitaren os subordinantes ao polivalente *que*, a bastantes *anque* –non *aínda que*– e algún *cando*, *como*, *se*, *según* e poucos máis. Neste sentido pódese dicir que sintacticamente os seus textos poéticos están próximos da sinxeleza que tamén caracteriza a lingua medieval, por el tan frecuentada e inclusive recomendada como modelo, alén de imitada en varias das súas composicións que recrean o ambiente lírico da época.

Dito o anterior, só destacaremos algúns trazos sintácticos particulares. Por exemplo, as construcións populares con adverbio de lugar seguido de pronome posesivo con valor puramente referencial (*diante miña*), por veces cualificada de vulgar e foránea: *neva pra min diante miña* (CC 64); *E vou sostendo didiante miña/ a túa imaxen* (PC 26); mais tamén pode aparecer o adverbio seguido do pronome persoal, coa mesma ausencia da preposición: *A túa imaxen está diante min* (GL 49). Canto ás construcións sintácticas pronominais, só moito raramente recorre á interpolación, tan frecuente na literatura medieval: *TAN perto o canto cando che eu miro!* (ML 26); é igualmente estraño algún caso de colocación anómala do pnome átono: *anque esta nena estete desmentindo* (CC 114); *todo foise esluindo...* (GL 55). Mais é bastante frecuente a utilización do pronome persoal tónico *el* desposuído de función sintáctica e con valor puramente expresivo, tal como aparece en Cunqueiro ou Fole, polo xeral como reforzo interrogativo: *I el ei Roberto de Lemos/ qué días que nós fixemos!* (AD 86); *Amar. I el para amar/ ¿fora preciso amar-te?* (AD 109); *I el cómo será iste outono* (ML 22).

Por outra parte, son tamén moito escasas na obra do autor as formas flexionadas do infinitivo, que só en contadas ocasións utiliza, en *Poemas da doada certeza* nomeadamente: *TODO para logo seres só unha imaxen* (PC 22); e *sabérmonos irmaos en forte ponto* (PC 24). E son inexistentes as construcións con futuro de subxuntivo, a pesar de o autor pór a lingua medieval como modelo en que os escritores galegos deberían aprender e de recrear nalgúns textos o ambiente poético trobadoresco, como por exemplo no poema “Dicía Pero de Ambroa” (AD 110). Porén, recorre en ocasións a construción *a* + infinitivo con valor imperativo: *e ti Galicia a durar* (CC 64). E tamén de certo con valor de xerundio –infinitivo xerundial–: *sempre a fiar e soñar* (EI 37). Outra construción sintáctica característica do poeta é *en* + participio para reforzar a expresión de perfectividade propia deste, en lugar da máis habitual con xerundio: *En pasado Monte Irago* (AD 20); *En chegado a Santiago* (AD 22).

Por último, non son infrecuentes os casos de *a* con complemento directo en contra dos usos tradicionais do galego: *non quero enganarme ollando á serra* (CC 31); *acusa ó poder* (CC 130).

3.4. NIVEL LÉXICO

Talvez sexan o plano fónico e o léxico aos que mellor lle acaen os cualificativos de popular e dialectal. Neste sentido sorprende mesmo que os escasos cultismos que aparecen o fagan so a realización fónica popular: *aución*, *ouxeto*, *correuto* etc. (vid. *supra*). Como o autor non concibe outra lingua que a popular, todas as opcións léxicas apuntan nesa dirección e ao modo de expresión popular somete todas as formas lingüísticas. De aí que nos seus versos –e tamén na obra en prosa– proliferen popularismos ou vulgarismos, pseudogaleguismos, dialectalismos e todos cantos fenómenos apuntan cara ao popular: *bébedos eivados de tanta tan desesperada **espranza** que ás veces* (ML 56); *eu sei que cantar non é **igoal*** (CC 56); *anque **sincieras** teñen tarde polos lados* (CC 56); *É xa o **esceso**/... que a situación fixo **inutile**/ ... de tódalas **posibilidades** longa/ ... os **impu/nadores** tácitos ou **decrarados/ autivos** ou quedos todos bébedos de FUTURO* (CC 75); *con todo o **ámeto**/... tapa serra e **concencia*** (CC 83); *i a cadelíña nova qu'il tiña **insinado**/ e que non volvería aprobever en anos/ [...] houbo logo un segundo un terceiro e un **carto*** (CC 103); *segundo vellos ritmos acompañados e **perfeutos*** (CC 117); *INDA a bágoa máis pura máis sin **direución*** (CC 130); *eilí vin eu **nino** de seis anos* (CC 104); *e **trougo** recado a **probe** co saco* (CC 103).

E, con certeza, tamén numerosos castellanismos, de que xa se falou algo con anterioridade e de que se tratará no capítulo seguinte. Mais tamén aquí debemos dicir algo, após lembrar que o autor os considera polo xeral formas populares por seren as que a xente labrega utiliza e que en ocasións conviven na obra novoneyriana coas formas galegas lexítimas. Mesmo no caso de o autor ser consciente de se tratar de formas non orixinalmente galegas, semella non lle conceder moita importancia a este feito, a prevalecer nel o desexo de fidelidade á fala popular por riba do rigor ou coherencia lingüísticos. O primeiro castelanismo en que queremos reparar é *pueblo*, inequivocamente foráneo por esa ditongación vocálica contraria ás leis fonéticas do galego. O autor coñece ben a forma auténtica *pobo*, que utiliza moitas veces tanto na súa obra poética como nos textos en prosa. Mais de cando en vez aparece na súa obra a forma castelá: *atroxa a sebe do **pobo*** (CC 39); *recóllote do **PUEBLO** [...] no verbo verdadeiro que fala o **pueblo*** (CC 56). Este exemplo corresponde á “Letanía de Galicia”, onde o propio uso das maiúsculas lle confire unha especial relevancia, mais tamén aparece nun discurso público de 1982 ao lado doutros castellanismos como *siglo*, xa comentado anteriormente: *no meio do desamparo histórico diste **pueblo** que así perdeu o sentido de solidaridade, xa aló no **siglo** XIII [...] ó viraren o seu poder contra o propio **pueblo** [...] e vímonos ó **siglo** XIX ó renacemento dos precursores, a Rosalía, Pondal e Curros, cando o **pueblo** galego toma de novamente voz* (Novoneyra 2009: 145-146). De *siglo* o propio autor xa nos di que é forma popular, mais nada nos di de *pueblo* e, en todo o caso, sorprende o sintagma *pueblo galego* neste último exemplo.

Outro castelanismo que máis sorprende pola constante alternancia coas forma propiamente galegas –*só*, *soio*–, por veces nun mesmo poema ou inclusive nun mesmo

verso, é *solo*, de altísima produtividade na obra poética do autor en consonancia coa súa temática: GALICIA *sólo terra/ sólo home solosolo* [...] *que só son verbas* (EI 206); *rapaza soia parou en seco* (GL 61); *Só algún que eu lembro sólo de tódolos trescentos todos* (GL 96). Mais outros moitos castelanismos se estenden ao longo e largo da obra do autor, sen que neste caso tamén non achemos diferenzas salientábeis entre a poesía e a prosa: *todo o sangue* (CC 27); *o costumbre do traballo* (CC 101); *conózote HISTORIA* (CC 114); *cando tamén ti sepas* (CC 114); *dende marzo i abril a maio longo e Sanjoán!* (EI 121); *Sabémolo riesgo i eso dánolo tono* (PC 23); *igual pra unha mueca desgarrada* (PC 46); *Qué foi do teu cuaderno no bolsillo?* (GL 96); *como unha pasión de lonxes* (GL 106); *O sentido da natureza* (GL 122); *cos pasillos interiores de galería en arcos* (GL 123); *por frente do reló do Consistorio* (GL 125); *sin prisa agarda outro século [...]. Personar que apenas nos encontramos* (GL 127); *e xa só estamos certos de esa amenaza* (PC 17); *Non cabe duda* (CN 163); *E con sólo nombrar as cousas* (CN 117); *Quizaves todos ises poetas sentiron como nós agora o peligro, o inminente riesgo da lingua. [...]. O que non quer tampouco decir que non se identifique a palabra actual* (Novoneyra 2009: 143). Non quere isto dicir, porén, que o autor non bote man ocasionalmente de formas galegas afastadas do uso popular e algún cultismo ou mesmo latinismo, embora sempre como excepción e no primeiro caso marcando en itálica a forma escolmada: *a fala en que máis se dixo adeus* (CC 63); *agardar outro século sécula seculorum* repetindo os puntos (CC 68); *Amosa Terra/ a vera face* (CC 37).

E aínda convén acrecentar que o autor, máis do que depurar algúns destes castelanismos nas sucesivas edicións dos textos, o que fixo foi reafirmar as súas escollas léxicas e inclusive corrixir algunhas formas propias por outras castelanizadas, sempre na procura desa fidelidade á fala popular; é o que acontece coa reedición d'Os Eidos, como mostran as palabras introdutorias do autor na primeira edición de 1955 e na de 1985:

As VERBAS diste libro son verdade nas terras outas e soias do Caurel. Nelas, pra non mancar as cousas, soio as nombro ou déixoas ir dun movemento seu, acostumbrado e natural (OE 23).

As verbas diste libro son verdade nas terras outas e solas do Courel. Nelas, pra non mancar as cousas solo as nombro ou déixoas ir dun movemento seu, acostumbrado e natural (EI 9).

Estas mudanzas son ben significativas do modelo de lingua que o autor realmente quería, mais non son as únicas, como se viu.

Máis unha nota que podemos acrecentar, relativa ao léxico, é o gosto do autor por determinados arcaísmos, alén dos termos medievais propios das composicións que recrean o mundo poético medieval: *torna a ser comigo a miña door/ i a noite a ser miña señor* (EI 118). Entre eles destacan nomeadamente *coor* e *cor*, que lle permiten tirar rendibilidade estilístico-expresiva con base na paronomasia: *Cando o viño roxo que non perde a coor no cor* (ML 13); *coor longa do cor ó pensamento* (ML 23). Outros moito reiterados

son *door* como substantivo, *outo* como adxectivo –se o podemos considerar así, pois só tivo e ten presenza toponímica–, *adugo* como verbo e *su* como preposición: *I el ún xa non será máis que este anclar máis alá da door* (ML 25); *Asturcón dos outos* (AD 91); *Oh Lugo a ti me adugo* (AD 21); *Sula pestana xabreira* (AD 32).

Por último, non se pode prescindir dos topónimos ao falar do léxico de Novoneyra, a pesar de non seren propiamente unidades de significación constante e intralingüística. Teñen unha presenza grande n’*Os Eidos*, mais tamén en *Arrodeos e desvíos do Camiño de Santiago e outras rotas* e nas outras obras: *CHAOS da Lomba! Murelos! Penaboa! Banda do Mallón! Ondas/ das pincheiras outas!* (EI 142); *De Cernego ó Robledo/ do Robledo á Seara/ da Seara a Lucenza/ de Lucenza a Parada* (AD 45). El mesmo ten resaltada a súa relevancia e significado: “*A teima dos nomes, a abundancia de topónimos. O nome líganos coas xeracións do pasado, con tódolos antepasados que o usaron e dáños certa segurancia de permanencia, de pervivencia, desnihilízanos, en certa maneira. O seu uso prolongado fai que sexan máis que meros símbolos, ó cargarse de memoria*” (Novoneyra 2010: 65).

4. ALGUNHAS CONSIDERACIÓNS SOBRE O ESTILO

Que dicir do estilo de Uxío Novoneyra? Na realidade, a súa poesía é pura expresividade e, por tanto, toda ela obedece ou segue pautas estilísticas. Desde o momento en que o autor opta pola fala popular e labrega do Courel, todas as súas escollas lingüísticas serán feitas en función de lle tirar toda a rendibilidade expresiva aos recursos que esa fala posúe. E niso consiste a estilística, ou cando menos a estilística lingüística que vén de Charles Bally e que se proxectou nos seus continuadores Marouzeau ou Cressot, a achar tamén eco galego-portugués en Rodrigues Lapa, Mattoso Câmara, Chaves de Melo, Nilce Sant’Anna Martins etc. Con certeza, ninguén mellor do que Uxío Novoneyra soubo espremer a fala popular, sen a máis mínima concesión a ningún outro modelo de lingua, para lle tirar todo o zume expresivo que ela contén. É xustamente por esta vía estilístico-expresiva sen concesións como podemos explicar o polimorfismo da súa lingua literaria, os dialectalismos e popularismos, e mesmo moitos ou todos os castelanismos; isto é, todas as escollas lingüísticas están sometidas ao seu canon expresivo, de modo que nelas prima a razón estilística.

Por que, se non, o autor utiliza *pueblo* na súa “Letanía de Galicia” cando coñece perfectamente e usa en moitas ocasións na súa obra a palabra *pobo*? A resposta non pode ser outra que por razóns de expresividade, por razóns sentidas verdadeiramente como estilísticas, embora poñan en relevo unha “crise” de estilo, como dicía Rafael Dieste (1971: 31), motivada por séculos de opresión da lingua propia. O paradoxo é que na fala popular moitas voces plenamente galegas (*escola, moa, pobo, avó* etc.) foron desbotadas polos propios labregos galegofalantes porque lles semellaban brutas e pouco elegantes –porque lles fixeron acreditar en que así o eran–, e foron substituídas polas correspondentes cas-

telás (*escuela, muela, pueblo, abuelo* etc.); unha vez asentadas estas na fala popular, o poeta que quere devolverlle a dignidade ao pobo⁷ e á súa fala, converténdoa en vehículo da expresión poética máis pura, vese obrigado a utilizalas por fidelidade a ese mesmo pobo que xa se chama *pueblo* e a esa mesma fala que xa é denominada popularmente *gallego* e non *galego*, mais tamén por fidelidade á súa propia concepción poética. Eis a perversión da dominación lingüística secular. Eis tamén a perversión dos discursos actuais contrarios á lingua, base de tantos preconceitos: se se utiliza un galego depurado e culto, cualifícase de falso e inventado; se se acode á fala popular castellanizada, dise que se trata dun castrapo rural inculto e sen futuro. O poeta non soubo vencer este paradoxo porque tampouco a sociedade galega soubo resolver aínda o dilema entre un galego auténtico depurado e un galego popular castellanizado. Algunhas persoas acreditamos en que só un galego depurado –descastellanizado– e de calidade pode sobrevivir no futuro, mais ese aínda non é o sentir xeral entre os especialistas e menos aínda na sociedade galega no seu conxunto. Con todo, hoxe temos mostras evidentes de que un galego popular e dialectal depurado é posíbel.

Para Uxío Novoneyra a lingua reside nomeadamente no rural e sen salvarmos o rural non a podemos salvar: “A base poboacional da Fala chegou a un límite crítico coa progresiva despoboación do agro. (Anque só sexa pola Lingua habería que pensar novamente o agro)” (Novoneyra 2010: 97); pouco antes do seu propio pasamento escribe que cando algún dos “derradeiros labregos” do Courel morre, con el non desaparece só un individuo, mais tamén “unha casa, unha aldea, unha forma de vida que se creu eterna e que foi a base da Lingua” (CN 225). Neste mesmo sentido, critica que o refinamento da poesía galega a afaste tanto do galego que fala a xente e que os poetas reneguen do ruralismo:

Como a Poesía Galega (non sei se tamén a Portuguesa) se refinou en demasía e se arredou tanto da fala popular nun xa por esaxerado estúpido antiruralismo quixen mostrar neste poema a plenitude expresiva dos que traballan as terras arredadas. E recordar que inda hai moito idioma por descubrir” (AD 14).

Con certeza, hai moito galego por descubrir e o propio autor nos descobre unha parte importante da fala courelá e galega máis auténtica; mais na pescuda dese tesouro lingüístico imos atopar tamén moita moeda falsa en forma de castellanismo incrustado na fala rural após séculos de colonización.

É evidente que non entende Uxío Novoneyra o ruralismo lingüístico como o entenderon Daniel Castelao e Carvalho Calero. Nun artigo de 1975 adhería este ao pensamento de Castelao e, face ao cacique que falaba galego por ruralismo, propuña co político rianxeiro falar galego por galeguismo, isto é, con vontade de contribuír para a súa

7 Afirmo con motivo do Día das Letras Galegas de 1990: “A escrita en galego ten por finalidade devolverlle a conciencia i a dignidade ó noso pobo. Devolverlle a memoria histórica, a conciencia profunda de comunidade longa” (CN 117).

sobrevivencia, pois para el ser galeguista implica non se conformar cun galego rural castripizado e loitar pola súa mellora:

Castelao revela que para ele o uso passivo do idioma como simples vehículo de comunicación, tal como se conservava no depauperado meio campesino, nom é suficiente. O crego –depois da misa–, o alcalde –depois da sessom–, o mestre –depois das aulas– falan en galego. Mas nom tenhem a menor intención de melhorar o seu galego, nem de alargar a sua área de difusom, nem de convertê-lo em objecto de docência e discência. Tenhem na boca palabras moribundas que nom pretendem reavivar. Isto é ruralismo. Assi usa o galego o cacique. Ten que usá-lo para impartir as suas ordens, como Cicerom falava *sermo rusticus* aos seus servos da *villa Tusculana* [...].
O galeguismo supom inconformismo a respeito do galego (Carvalho 1989: 113-114).

Non é nin se sente Novoneyra menos galeguista, nin menos anticaciquil, do que esas dúas ilustres personalidades do século XX, mais a súa plena comunión co rural, onde naceu e se encarnou como galego e como escritor, ao contrario do que eles, fai que vexa a realidade doutro xeito e que asuma a defensa radical da fala labrega por riba de calquera outra consideración, convencido tamén, como se viu, de que só no mundo rural está a salvación do galego e da Galiza⁸. Froito dese convencemento é a súa opción estilística pola lingua popular –tal cal é, sen depuracións que el consideraría adulteracións–, o que vén a demostrar a relación entre a sociolingüística e a estilística, como poñen en relevo as correntes máis actuais desta disciplina.

Se quixermos analizar o estilo de Novoneyra nos diferentes planos –gráfico, fónico, morfosintáctico, léxico–, en todos eles acharemos grande acumulación de recursos expresivos, pois a súa poesía é pura expresividade e o autor non renuncia a nada que poida contribuír a ela, tanto se trate de técnicas antigas como máis innovadoras, propias ou alleas, tradicionais ou vangardistas, gráficas ou verbais, con especial incidencia, como non podía ser menos, nos recursos da lingua oral e da poesía popular. A seguinte cita pode considerarse unha verdadeira declaración do autor a respecto da súa estilística:

En canto á potenciación expresiva da palabra, eu acepto calquera reactivación dos recursos poéticos xa utilizados, non só xa utilizados na nosa lingua, senón por outras linguas e outras culturas, e outras idades. Non unha vangarda por exclusión do xa tentado, pois todo o descuberto segue vixente ou sulatente. E máis, inda máis, non rexeitar recursos orais nin os da poesía popular, cuxa retoma supón sempre unha reactivación, e máis nos intres de *impasse*, coma o de agora, neste intre, tan intelectualizado, onde a experiencia sobre lecturas pode sobre a experiencia directa. Estou polos varios niveis de comprensión dentro dun mesmo poema, e pola *retoma do nivel primario de accesión*, para romper a especialización poética, e volver a un campo poético aberto a toda experiencia humana. Non hai un mundo coutado pra poesía. Estou ademais de pola potenciación da poesía oral, caligráfica e caligramática, e por un bandearse dende a vangarda ó arcaísmo con mínimas exclusións intencionadas, e por non refugar a gracia ventureira no xogo verbal ou no trazo (Novoneyra 2010: 66-67).

8 Chega a afirmar o autor que mesmo aqueles que se proclaman revolucionarios galegos e que loitan pola lingua galega “non saben que as tres cuartas partes, ou as catro quintas partes da lingua galega son o rural e o mariñeiro, é dicir, se non existira iso non queda nada da identidade que defender” (en Rico Vereza 2005: 89).

Non temos xa espazo para un estudo particularizado dos diferentes planos en que podemos dividir a análise estilística da obra do poeta. Canto á grafoestilística (disposición do verso e do poema, tipografía, ortografía, caligrafía, expresividade simbólica dos grafemas etc.), pódese dicir que o autor espreme todas as posibilidades que eses recursos ofrecen (Rodríguez Fer 1989: 79-97), como mostra por exemplo o seu poema “Vietnam canto” (CC 53-56), onde “encontramos un cúmulo de recursos visuais” (López García 2005: 23), e tantos outros; posuímos, aliás, unha magnífica monografía sobre a súa manuscrita caligráfica (Martínez Pereiro 2010), que nos exime de calquera consideración ao respecto.

Con relación á fonoestilística e ao fonosimbolismo na obra do autor, xa hai tempo que Rodríguez Fer (1989: 99-128) nolo definiu como “poeta fonoestilista” e nos analizou en pormenor os trazos máis característicos; tamén outros estudiosos como López García (2005: 23-26), que establece a distinción entre a onomatopea, a aliteración e o fonosimbolismo. Vexamos só algunha pequena mostra a modo de exemplo: *belida dos dados donda da danza a primeira* (EI 120); *Son eu travadores do pensar/ que non se debe ter por trovador/ trovador que trova por trovar* (EI 120); *O vento sólo/ no souto do outo outono* (EI 170); *longuismo labiolingua lambe lua* (ML 48); *sólo home solo soloso* (CC 61) etc. Tanto a repetición de fonemas como de palabras ou estruturas sintácticas, a repetición en xeral, é un recurso básico na poesía do autor, como o é tamén noutro poeta popular, Manuel María, pois a repetición está na base conformadora da literatura tradicional: *hastr’o berro que te acusa USAUSAUSAUSAUSAUSA* (CC 53); *Xuventú! Indainda Xuventú!* (ML 26); *lenelene entras na carta* (ML 39); *OS que así nos tein só tein noso os nosos nomes no censo* (CC 19); *É certo! é certo! é certo! é certo! é certo!* (CC 47); *SÓ se oi o que eu oio./ Só se olla o que eu ollo/ [...] O aire da tarde./ A tarde do aire* (EI 158); *aquil por siglos foi un pobo como é o meu/ o meu por anos foi un pobo como é aquil* (CC 56); *xa señas nova e noiva de en por hoxe* (ML 48); *Fala sola Compostela./ Non son iles fala ela ela ela ela ela* (AD 119); *río val e ponte/ monte distante/ radiante imaxen* (GL 94). Nestes e noutros exemplos que podíamos ampliar *ad infinitum* áchase unha boa parte das figuras retóricas de recorrencia, por non dicirmos todas: geminatio ou epanalepse, reduplicatio ou anadiplose, concatenación, reditio ou epanadiplose, anáfora, epífora, complexión⁹, epí-mone, polipote, figura etimolóxica, homeoptoto ou similitudencia, polisíndeto, paralelismo, correlación... (Rodríguez Fer 1991: 64-70).

Canto á estilística da palabra e á da súa combinación nos textos –estilística sintáctica–, o autor aproveita todas as posibilidades expresivas que lle ofrecen tanto as palabras gramaticais (demostrativos, posesivos, adverbios de lugar, preposicións etc.) como as lexicais (nomes propios e comúns, adxectivos, verbos). Poñamos só algún exemplo, para alén dos indicados en seccións anteriores: *só algún quil’outro verso* (CC 127); *a tua ele-xía perdeuse nas perdidas ruas da cidade perdida* (CC 127); *i aquel aquel aquela/ aque-*

9 Rodríguez Fer (1991: 67) exemplifica precisamente esta combinación de anáfora e epífora coa “Letanía de Galicia” de Novoneyra.

la aquela aquela aquel/ Levanto a copa por el/ levanto a copa por ela (GL 79); *pola pecha cidade da nebra pecha* (GL 94); e *dos grandes Ollos Grandes de Dona Santa María solo para ser vistos* (GL 95); *nebra e choiva e lousa de Lousada* (GL 96). Débese singularizar a acumulación de topónimos, xa aludida, ou de nomes comúns, a respecto do cal afirma Méndez Ferrín (1984: 281): “Os topónimos acumúlanse, así como as series de sustantivos en tonus (*sic*) exclamativos que denominan escuetamente os elementos da natureza. A nominación predomina sobre a acción verbal”. Con efecto, o verbo en forma persoal, ausente en moitas composicións, perde presenza na poesía novoneyriana para a gañaren os substantivos, comúns e propios –topónimos e microtopónimos. Porén, cobra importancia expresiva o infinitivo como trazo de estilo característico do autor, por apuntar para a esencia da acción verbal, sen restricións de tempo ou persoa, o cal é ben propio dunha poesía atemporal como esta: *traballar traballar traballar traballar hastra cegar i enxordar* (CC 68); *cinir embelecar e cair erguerse e ir e volverse estapinar/ teimar e teimar* (CC 68). A propósito do breve poema *NUN chover por siglos/ Todo foise esluindo...* (GL 55) deixou manuscrita o poeta esta aseveración ben significativa, que hoxe acompaña a edición do texto: “Ecolleuse *chover* en vez de *choiva* ou *chuvia* pra que fincado, apoiado na acción verbal, *siglos* acadé toda a súa siñificación de longura intensa laboradora”. E a seguir acrecenta outro comentario relativo ao xerundio: “Asimesmo o contraste sonoro con *todo foise* acentúa tamén a acción de *esluindo*, que se alonga ate o presente inda estando *ser* en pasado. Efecto sólo conseguido dende o tempo longo das culturas orais campesinas”. Posúe, pois, o autor plena consciencia do potencial expresivo do infinitivo e do xerundio, e tamén dos demais compoñentes lingüísticos.

Por outra parte, e para finalizar, tense escrito moito sobre o silencio na poesía de Uxío Novoneyra (Blanco 1996: 1263-1266, 2009: 49-54). O silencio do espazo en branco da páxina tamén é un trazo de estilo do autor, que el moito ben nos explica: “O *baile en branco da páxina* non ten maior significado, se non se contrasta coa substantividade do texto, do dito. As moitas palabras borran, ou poden borrar, ese silencio elocuente das poucas palabras, evocadoras, case que convodadoras (*sic*) da presenza mesma” (Novoneyra 2010: 64). López García (2005: 20-21) afirma que o espazo baleiro que aparece na obra do autor representa visualmente o silencio, por veces máis “reflexivo” do que “emotivo”. Méndez Ferrín (1984: 281) considera que a súa poesía está moito lonxe “do coloquialismo estilístico dos poetas socialrealistas, seus contemporáneos” e que o “silencio que hai pola parte de tras das verbas, amplifica estas con ecoares anseiosos e líricos”.

O silencio tamén fai parte, pois, do estilo do autor. E o uso da lingua popular non converte a súa estilística en coloquialismo sen tensión nin intensidade lírico-emotiva. Todo o contrario. A súa aposta polo popular e polo rural non implica que a súa estética sexa ruralista, se lle dermos a este termo o sentido pexorativo que se lle costuma dar e do cal discreparía o autor. Polo contrario, a súa estética é plenamente vangardista, moderna e innovadora.

5. REFLEXIÓNS A MODO DE CONCLUSIÓN

Para Uxío Novoneyra a lingua galega é a memoria e o sangue da nosa nación, asumindo plenamente a identificación persoana entre lingua e patria. Tamén identifica lingua con fala, pois non concibe máis lingua que a fala do pobo –a “Lingua-Fala” popular– e non admite máis autoridade lingüística que o propio pobo. A partir deste posicionamento sobre a lingua, na súa obra poética e nos seus textos en prosa utilizou un galego popular e dialectal caracterizado polo polimorfismo e a heterografía, sen se someter ao ditado de ningunha norma. Non é, por tanto, que o galego popular e dialectal sexa o seu modelo de lingua poética para cantar os ‘eidos’ courelaos. Na realidade, é o único modelo de lingua que el admite e que utiliza tanto nos seus versos como nos textos en prosa que elaboraba para dicir en público en contextos xeralmente de grande formalidade. Nese molde popular proliferan rexionalismos, popularismos ou vulgarismos, algúns pseudogaleguismos, uns poucos arcaísmos e numerosos castelanismos de tipo fonético, morfolóxico e, nomeadamente, léxico. A se servir dese material lingüístico, o autor soubo manexar con grande habelencia os recursos expresivos da fala popular e con base neles construír unha obra literaria de grande calidade e estilisticamente rica, poderosa e destinada a perdurar.

Porén, a lingua utilizada polo autor suscita tamén algunhas reflexións de interese sociolingüístico. O autor quere ser fiel á memoria do pobo e á lingua familiar dos seus devanceiros, mais as linguas evolúen a través do tempo e por conseguinte vanse transformando e adaptando ás mudanzas que se producen na sociedade. Non é posíbel, mesmo nas afastadas aldeas do Courel, a permanencia duns costumes e xeitos de vida inmunes ao paso do tempo. Nin tampouco pode permanecer unha lingua familiar inalterada cando as propias familias courelás están espalladas por vilas e cidades da Galiza ou de fóra, e inclusive as poucos persoas que ficaron alí están recibindo diariamente influencias lingüísticas a través dos medios de comunicación audiovisuais, como antes as recibiron na escola ou na igrexa; unha proba delas son os castelanismos presentes na obra do autor. Xa non se trata tanto de que o mundo rural se extingue, o que semella evidente vendo o abandono das aldeas do Courel e o derrubamento material das vivendas e construcións tradicionais que as conformaban, como que as escasas posibilidades de sobrevivencia están asociadas a xente nova criada no medio urbano ou inclusive a poboación emigrante non galegofalante. Admitirmos a equiparación entre desaparecemento do mundo rural –tal como o entendemos até agora– e morte do galego é tanto como estendermos xa a súa acta de defunción, pois ese mundo dunha forma ou doutra está en transo de desaparecer. Non é que lle faltase a Novoneyra base para esa dedución e non está claro que ao final non vaia ter razón, mais se quixermos manter a esperanza na conservación da lingua non podemos vincular a súa sorte á dun mundo rural xa en extinción. Por iso necesitamos, alén de procurar salvarmos o galego popular e dialectal, construírmos –mesmo elaborarmos en ‘laboratorio’ se for preciso– un galego

urbano adaptado ás necesidades dunha sociedade diferente daquela que el idealizou e poetizou. Felizmente, con todo, ese galego a grandes trazos xa existe, aínda que se poida mellorar.

A idealización da fala labrega resulta totalmente lóxica nun poeta que escolleu escribir na lingua popular e rexional do seu paraíso da infancia vivido e sempre soñado. Nada que obxectar, pois, a esa encomiábel opción (salvo con todo ese uso reiterado de castellanismos perfectamente evitábeis). Porén, unhas son as necesidades ou prioridades do poeta canto á utilización e aproveitamento dos recursos lingüísticos e outras as necesidades ou prioridades dunha lingua minorizada que necesita con urxencia adaptarse a unhas mudanzas sociais que xogan na súa contra e que, alén diso, precisa combater moitos preconceitos lingüísticos longamente instalados no corpo social. Certamente, Uxío Novoneyra contribuíu para destruír algúns destes e dignificou e engrandeceu coa súa obra a lingua galega, dándolle prestixio a esta e autoestima aos falantes. Mais ese modelo non é apto para estender ao conxunto da sociedade fundamentalmente por dúas razóns: a primeira, porque non é coherente ao utilizar solucións diferentes para os mesmos fenómenos lingüísticos, o cal crearía total desorientación aos utentes; a segunda, porque admite practicamente todos os castellanismos que penetraron na fala popular, o cal supón deixar aberto o camiño para a paulatina disolución do galego no español, acabando por se converter nunha variante dialectal deste.

Evidentemente, prodúcese unha situación paradoxal con relación á lingua de Novoneyra e á situación sociolingüística actual. É preciso defendermos a fala popular por xustiza e por dignidade dos propios falantes, mais tamén cómpre depurármola de interferencias alleantes para así podermos garantir o seu futuro. Isto non é fácil, mais é posíbel. Non só se defende a fala popular falando como fala o pobo. Tamén se pode defender respectándoa, iso sempre, mais tentando dignificala mediante a preservación do que lle é consubstancial e a eliminación do que lle é antinatural e superposto como consecuencia da colonización secular. Ao cabo, trátase de restaurarmos o edificio da nosa lingua deturpado pola agresión e o abandono históricos. Como se restaura unha construción arquitectónica patrimonial? Elimínanse as adherencias espurias e reconstrúense as formas auténticas, coas necesarias intervencións que a convertan en funcional para a sociedade. Pois iso mesmo se debe facer co noso maior ben patrimonial colectivo. Un edificio histórico de alto valor, degradado e en descomposición, degrada tamén o pobo que tolera tal situación, en canto que ben recuperado e plenamente funcional dota ese pobo de dignidade, orgullo e estima –propia e allea.

Ou é que, polo contrario, debemos deixar que o monumento danado continúe o seu progresivo proceso de deturpación co argumento de que non podemos modificar a historia porque as cousas son como son? Deixamos a uralita como tellado dun hórreo con valor histórico ou procuramos substituíla por un material igual ou similar a aquel que orixinariamente tivera? Hai persoas con responsabilidades públicas moito importantes

que se negan a depurar o seu galego e falalo con corrección porque din que eles falan “como fala o pobo”. Como o galego popular sufriu ao longo dos últimos séculos interferencias foráneas desnaturalizadoras, non as eliminemos. Máis aínda, imitémolas e multipliquémolas para así sermos fieis á súa maneira de falar, dirán algunhas persoas. Con este razoamento podemos caer no paradoxo de que, querendo defender o galego que fala o pobo, acabemos por contribuír para a súa desaparición por paulatina castellanización. Hai a quen isto non lle importaría porque tamén non vería mal unha Galiza a se expresar unicamente en español. Mais este non é o caso de Uxío Novoneyra, que como outros moitos dos nosos devanceiros, defendeu con teimosía e afouteza a extensión do uso social –a normalización– da lingua galega e soñou unha Galiza liberada e dona dos seu propio destino a falar con orgullo no idioma propio.

Debemos ter, por tanto, certa prevención coa defensa do galego popular se non se establecen algúns matices, pois tal defensa non pode ser allea ao contexto diglósico dos últimos catro séculos. Non é o mesmo defender a dignidade da fala popular e o respecto que merece, que defender sen máis esa fala como modelo común e válido para todos os ámbitos da vida social. Non é o mesmo propor a fala popular como fonte limpa e transparente da autenticidade lingüística, en que os escritores e escritoras deben beber, nun país con lingua normalizada como facelo noutro coa súa lingua gravemente interferida nas súas estruturas internas. Con certeza que tamén os nosos autores e autoras poden e deben inspirarse na fala popular, mais sabendo distinguir o auténtico do impostado. Como dixera Rafael Dieste (1981: 87), non hai “mellor mestre que o pobo en cousas da fala cando sabemos escoitalo e temos tino dabondo pra escolmálo bó e desbotálo refugallo”.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Blanco, Carmen (1996): “Uxío Novoneyra: poesía, terra e compromiso”, en Ansele Estraviz, Alberte / Sánchez Iglesias, C. (dirs.): *Historia da literatura galega*. vol. 4, fasc. 40, 1249-1280 (Vigo: AS-PG / A Nosa Terra).
- Blanco, Carmen (2009): *Uxío Novoneyra*. Vigo: A Nosa Terra.
- Carvalho Calero, Ricardo (1989): *Escritos sobre Castelao*. Barcelona: Sotelo Blanco.
- Castelao, Manuel (2009): *Novoneyra / Celso Emilio*. Ames: Laivento.
- Dieste, Rafael (1971): *A vontade de estilo na fala popular*. A Coruña: Edicións do Castro.
- Dieste, Rafael (1981): *Antre a terra e o ceo*. Sada / A Coruña: Edicións do Castro.
- Ducrot, Oswald (1984): *Le dire et le dit*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Fernández Rei, Francisco (1991): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- García, Xosé Lois (2009): “O perfil nacionalista e marxista de Uxío Novoneyra”, *Terra e Tempo* 149-152, 129-132.
- García Negro, María Pilar (2009): “Residimos tanto na lingua como na terra...”, *Terra e Tempo* 149-152, 128.
- García Negro, María Pilar (2010): “Introdución”, en Novoneyra, Uxío: *Gran Lujo de nebra*. Santiago de Compostela: Albarellos, 9-41.
- Garrido Couceiro, Xoán Carlos (2010): “Pensar a Uxío Novoneyra”, *Terra e Tempo* 153-154, 54-71.
- Koch, Ingedore G. Villaça (2005): *Desvendando os segredos do texto*. São Paulo: Cortez.

- López García, Antonia (2005): "Achegas de Uxío Novoneyra á poesía galega", *Escrita contemporánea*, vol. E [Uxío Novoneyra. A emoción da terra], 13-26.
- Martínez Pereiro, Carlos Paulo (2010): *A man que caligrafando pensa. Do plástico-escritural e da manuscrita novoneyriana*. A Coruña: Universidade da Coruña.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1984): *De Pondal a Novoneyra*. Vigo: Xerais.
- Novo, Olga (2004): *Uxío Novoneyra. Lingua loaira*. Lugo: Fundación Caixa Galicia.
- Novoneyra, Uxío (1991): "A xeito de autopoética", *Boletín Galego de Literatura* 5, 135-139.
- Novoneyra, Uxío (2009): "Anotacións, apuntes e textos para dicir en público e en privado que nos axudan a situar ao poeta", *Terra e Tempo* 149-152, 133-151.
- Novoneyra, Uxío (2010): *Dos soños teimosos*. Vigo: Xerais.
- Reboleiro, Vicente (2010): *Prenderei a lareira*. A Coruña: Baía.
- Rico Vereá, Manuel (2005): "Uxío Novoneyra en 'Terra e xente'", *Escrita contemporánea*, vol. E [Uxío Novoneyra. A emoción da terra], 73-94.
- Rodríguez Fer, Claudio (1989): *Poesía galega. Crítica e metodoloxía*. Vigo: Xerais.
- Rodríguez Fer, Claudio (1991): *Arte literaria*. Vigo: Xerais.

FONTES LITERARIAS

- AD = Novoneyra, Uxío (2010): *Arrodeos e desvíos do Camiño de Santiago e outras rotas*. A Coruña: La Voz de Galicia.
- CC = Novoneyra, Uxío (1988): *Do Courel a Compostela (1956-86)*. Barcelona: Sotelo Blanco.
- CN = Alonso Girgado, Luís et al. (dir.) (2010): *Celebración de Uxío Novoneyra (1930-1999)*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a investigación en Humanidades, Cadernos Ramón Piñeiro XIV.
- CU = Cochón, Luís et al. (ed.) (2010): *Celebración de Uxío Novoneyra, II (1930-1999)*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a investigación en Humanidades, Cadernos Ramón Piñeiro XVI.
- EI = Novoneyra, Uxío (1985): *Os eidos. Libro do Courel*. Vigo: Xerais. 2ª ed. completa.
- GL = Novoneyra, Uxío (2010): *Gran Lugo de nebra*, Santiago de Compostela: Alvarellos.
- LC = Novoneyra, Uxío (2010): *Os eidos. Libro del Courel*. Madrid: Ardora. Trad. Uxío Novoneyra e Elva Rei.
- ML = Novoneyra, Uxío (1986): *Muller pra lonxe*. Lugo: Deputación provincial.
- OE = Novoneyra, Uxío (1955): *Os eidos*. Vigo: Galaxia.
- PC = Novoneyra, Uxío (1994): *Poemas da doada certeza i este brillo premido entre as pálpebras*. A Coruña: Espiral Maior.
- TE = Novoneyra, Uxío (1991): *Tempo de elegía*. Oleiros, A Coruña: Vía Láctea.